দৈনিক অসম, গুৱাহাটী, ১৯ জুন, ২০১৩

বুধবৰীয়া বুলনি

DAINIK ASAM, Guwahati, Wednesday, June 19, 2013

বেলদংপাৰাৰ স্মৃতি, বাদুংদুপ্পাৰ সুৰ আৰু বিষ্ণু ৰাভাৰ খোজ

পৰ্যালোচনা | জিতুমণি পাঠক

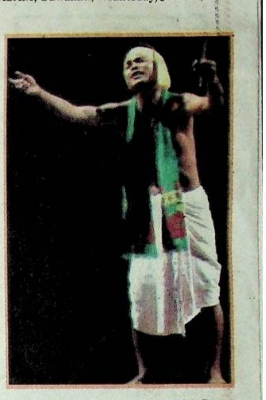

'বা দুংদুপ্পা' শব্দটিৰ সৈতে আমাৰ চিনাকি হৈছিল প্ৰায় এটা দশক পূৰ্বেই। ৰাভা হাছঙৰ অন্তৰ্গত ৰামপুৰ নামৰ এখন অতি ভিতৰুৱা গাঁৱত শুক্ৰাচাৰ্য ৰাভা নামৰ এগৰাকী যুৱ নাট্যকৰ্মীয়ে অশেষ পৰিশ্ৰমেৰে গঢ় দি তুলিছিল নাট্যচৰ্চাৰ এক অগতানুগতিক অনুষ্ঠান 'বাদুংদুপ্পা কলা কেন্দ্ৰ'। পৰৱৰ্তী সময়ত ৰাষ্ট্ৰীয়-আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত এই অনুষ্ঠানৰ খ্যাতিয়ে 'বাদুংদুপ্পা' শব্দটিৰ সৈতে আমাৰ আত্মীয়তা গঢ়ি তুলিছিল। 'বাদুংদুপ্পা' হৈছে সম্পূৰ্ণৰূপে বাঁহেৰে নিৰ্মিত এবিধ লোকবাদ্য। মূলতঃ ৰাভাসকলে তেওঁলোকৰ লোকসংগীতসমূহ পৰিৱেশন কৰোতে এইবিধ বাদ্যৰ ব্যৱহাৰ প্ৰায় অপৰিহাৰ্য আছিল। কিন্তু সময়ৰ চাকনৈয়াত এই বাদ্যবিধৰ প্ৰচলন চকুত লগাকৈ কমি গৈছে। যদিও 'বাদুংদুপ্পা' শব্দটিৰ সৈতে আমাৰ চিনাকি কিছু পুৰণি, তথাপি ইয়াৰ চাক্ষুষ সাক্ষাৎ ঘটিছিল কেইবছৰমান আগেয়েহে; আৰু ইয়াক চুই চোৱাৰ অভিজ্ঞতা ঘটিছিল মাত্ৰ কিছুদিন আগেয়ে। বাদুংদুপ্পা এতিয়াও সঠিক ৰূপত বজাব পৰা মানুহ বৰ্তমান আঙুলিৰ মূৰত লেখিব পাৰি। যিসকলে ইয়াক বজায় তেওঁলোকেই চাগে' ইয়াক বনাব পৰা একমাত্ৰ মানুহো। এপাব বাঁহত ইয়াক যিদৰে বনোৱা হয়, তাৰ বাবে বনাওঁতাৰ প্ৰয়োজন হয় অপৰিসীম ধৈৰ্য তথা সূক্ষ্ম কাৰিকৰী জ্ঞানৰ। দেখিলে ভাব হয় বাদ্যবিধৰ প্ৰতি অপৰিসীম প্ৰেম থাকিলেহে কাৰোবাৰ বাবে ইয়াক নিৰ্মাণ কৰাটো সম্ভৱ হৈ উঠিব পাৰে। আমি যিটো অনুষ্ঠানত বৰ্তমান সময়ত কাম কৰি আছো তাত প্ৰতি বছৰে এক 'বাৰ্ষিক বক্তৃতা অনুষ্ঠান'ৰ আয়োজন কৰা হয়। এইবাৰ অসমৰ যিগৰাকী বিজ্ঞ ব্যক্তিক আমন্ত্ৰণ জনোৱা হৈছে, আমাৰ ফালৰপৰা ঠিক কৰা হ'ল যে তেওঁক এই অঞ্চলটিৰ চিন হিচাপে এটি বাদুংদুপ্পা উপহাৰ দিয়া হওক। সিদ্ধান্তটি লোৱাৰ পিছত আমাৰ এগৰাকী সহকৰ্মী ৰাজাৰাম ৰাভাই সন্ধান দিলে হৰেশ্বৰ ৰাভা নামৰ এগৰাকী ব্যক্তিৰ, যি বাদুংদুপ্পা নিৰ্মাণ তথা বজোৱা দুয়োটা কামতে সিদ্ধহস্ত। ৰাজাদাই নিজেই কান্ধ পাতি ল'লে হৰেশ্বৰ ৰাভাৰ সৈতে প্ৰয়োজনীয় যোগাযোগখিনি কৰিবলৈ।

১৩ জুনৰ আবেলি ৫ মান বজাত আমি দুধনৈৰপৰা যাত্ৰা আৰম্ভ কৰিলো হৰেশ্বৰ ৰাভাৰ ঘৰলৈ, বেলদংপাৰালৈ বুলি। লগত আমাৰ সহকৰ্মী ড° মানসলোচন দাস আৰু দিবাকৰ নাথ। কৃষ্ণাই পোৱাৰ আগেয়ে বেকীপুল নামৰ ঠাইডোখৰ। বেকীপুলেৰে সোমাই গ'লেই পোৱা যায় গুড়িয়া হীৰাপাৰা, নগৰপাৰা, বনগাঁও, বেলদংপাৰা আদি ৰাভা জনজাতি অধ্যুষিত গাঁওবোৰ। ৰাষ্ট্ৰীয় পথৰপৰা ফালৰি কাটি বেকীপুলেৰে সোমাই যাওঁতেই চকু পৰিছিল বাটৰ দুয়োকাষে থকা ঘৰবোৰ। ঘৰ বুলি ক'লে অৱশ্যে সেয়া ঠিক নহ'ব, যেন কোনোবা ক'লীয়া ইতিহাসৰ সাক্ষী হৈ তাত থিয় দি ৰৈছে কিছুমান ঘৰ সদৃশ অৱয়ব। পকী বেৰবোৰত ডাঙৰ ডাঙৰ ফাট। ঘৰৰ বেৰবোৰত ক'লা ধোঁৱাৰ দাগে মোহাৰি পেলাইছে পূৰ্বৰ তাৰ প্ৰকৃত ৰং। জুই-ধোঁৱাৰ দাগে চুই যোৱা এই ঘৰবোৰৰ কোনোটিতে নাই ওপৰৰ চাল। যোৱাটি পঞ্চায়ত নিৰ্বাচনৰ সময়ত সৃষ্টি হোৱা আবেগে যেন ইয়াত সৃষ্টি কৰি থৈ গ'ল এখন মৰিশালি। পথৰ দুয়োকাষে থকা পথাৰখনলৈ দেখি মনত পৰিল ইয়াৰেই কোনোবাখিনিত সিদিনাখন ৰাঙলী হৈ পৰিছিল কোনোবা নিৰীহ মহিলাৰ দেহ। ইয়াতেই শেষ নিশ্বাস এৰিছিল কোনোবা অফুৰন্ত যৌৱনে। আজি ইয়াত সকলো শান্ত, মৰিশালিৰ নিস্তব্ধতা। সেই নিস্তব্ধতাৰ মাজেৰে আগবাঢ়ি যাওঁতে ক'ব নোৱাৰাকৈ আমাৰ মনবোৰ যেন এক বিষাদে আৱৰি পেলাইছিল।

নগৰপাৰাত আমাৰ বাবে ৰাজাদাই অপেক্ষা কৰি আছিল। লগত দ্ৰোণাচাৰ্য ৰাভা। দ্ৰোণাদা আমাৰ আটাইকেইজনৰে পূৰ্ব পৰিচিত। এই ভিতৰুৱা অঞ্চলটোত দ্ৰোণাদাৰ দৰে এগৰাকী প্ৰগতিশীল চিন্তাধাৰাৰ তথা সংস্কৃতিৱান মানুহক লগ পোৱাটো প্ৰথম দৃষ্টিত আমাৰ সকলোৰে বাবে আছিল আশ্চৰ্যৰ বিষয়। যিমানেই আমি তেওঁৰ সংস্পৰ্শলৈ আহিছো, সিমানেই উমান পাইছো তেওঁৰ সংস্কৃতিৱান মনটোৰ কথা। হৰেশ্বৰ ৰাভাৰ সৈতে তেওঁৰ এক গাঢ় সম্পৰ্ক। সংগীতে এক কৰা মানুহ তেওঁলোক। কাজেই পূৰ্বতেই অনুৰোধ কৰা হৈছিল তেওঁক আমাৰ সংগী হ'বলৈ। দ্ৰোণাদাৰ ঘৰত আমি বেছি সময় নকৰি আকৌ আগবাঢ়িছিলো বেলদংপাৰালৈ বুলি।

বেলদংপাৰাৰ হৰেশ্বৰ ৰাভাৰ ঘৰ পাওঁগৈ মানে বেলি প্ৰায় লহিয়াইছিল। এইকেইদিনত পাৰাস্তম্ভই ৩৮-৩৯ ডিগ্ৰী চেলছিয়াছ চুই থকা বুলি বাতৰিকাকত আদিত পাই আছিলো। সেয়েহে চাগেই আমাৰ গৰমৰ উৎকটতাটো বেছিকৈ অনুভৱ হ'ল। ঘৰৰ ভিতৰলৈ তেওঁ আমাক আমন্ত্ৰণ জনাইছিল যদিও আমি তাকে নকৰি মুকলি চোতালতে আটায়ে বহি পৰিলো। হৰেশ্বৰ ৰাভাৰ আলহীক লৈ ব্যস্ততা আছিল যদিও তাৰ মাজে মাজে ঘৰৰ কামখিনিও কৰিবলৈ এৰা নাছিল। কথাৰ মাজে মাজে লাচতে গৈ পাণ কেইপাত ছিঙি আনিছিল, গোহালিলৈ গৈ গৰুটো বান্ধিছিল বা বাদুংদুপ্পা বজাবলৈ প্ৰয়োজন হোৱা সৰু মাৰিডাল থাউকতে বাঁহেৰে তৈয়াৰ কৰি উলিয়াইছিল। অৱশ্যে আমি কৰাৰ দৰে আলহী অহাৰ বাবে পিন্ধি থকা গামোচাখনৰ ওপৰত তেওঁ গেঞ্জী বা চোলা এটা পিন্ধাৰ প্ৰয়োজন অনুভৱ কৰা নাছিল। চোতালত বহি বহি আমি চাই ৰৈছিলো ৩৮-৩৯ ডিগ্ৰী চেলছিয়াছৰ দহনে স্তব্ধ কৰিব নোৱাৰা সত্তৰোৰ্ধৰ এই ব্যক্তিগৰাকীৰ কৰ্মচঞ্চলতাক। ৰাজাদাৰপৰা পূৰ্বতেই অৱগত হৈছিলো যে হৰেশ্বৰ ৰাভা অসম চৰকাৰৰ এগৰাকী শিল্পী পেঞ্চনপ্ৰাপ্ত কলাৰ সাধক। তেওঁ ৰাভা জনগোষ্ঠীৰ এটা ঠাল ডাহৰী আৰু তেওঁলোকৰ 'ডাহৰী কৃষ্টি'ৰ এগৰাকী মহীৰূহ সদৃশ ব্যক্তি। ডাহৰী ভাষাত তেওঁ ৰচনা কৰিছে অলেখ গীত-মাত। সেইবোৰক সুৰ দি পৰিৱেশনো কৰিছে বিভিন্ন ঠাইত।

জীৱনৰ সহজ-সৰল মুহূৰ্তৰপৰা আৰম্ভ কৰি তেওঁৰ গীতৰ কথাই চুই গৈছিল জীৱনৰ কঠিন-কৰুণ মুহূৰ্তলৈ। শুনিছিলো, তেওঁৰ কোনো কোনো গীত শুনি হেনো মানুহে হুকহুকাই কান্দি পেলাইছিল। ইয়ালৈ আমি বাদুংদুপ্পাটো নিবলৈ আহিছিলো যদিও আমি আগতেই ঠিক কৰি থৈছিলো যে এই ছেগতে তেওঁৰপৰা ডাহৰী কৃষ্টিৰ দুটিমান গীত-মাতো শুনিম।

আমাৰ অনুৰোধত মুহূৰ্ততে চোতালখনত এক সংগীতময় পৰিৱেশৰ সৃষ্টি হ'ল। দ্ৰোণাদাই হাতৰ টিপত পলিথিনৰ বেগ এটাত ভৰাই বাঁহী এটা যে ঘৰৰপৰাই লৈ আহিছিল, সেয়া এতিয়াহে মন কৰিলো। চোতালত ইতিমধ্যে ঘৰ-ঘৰোৱাহ, সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ এদল শ্ৰোতাৰ সৃষ্টি হৈছিল। হৰেশ্বৰ ৰাভাই কোনোবা এটাক নিৰ্দেশ দিলে কাষৰ ঘৰৰে মহেন ৰাভাক মাতিবলৈ। মহেন ৰাভাৰ কণ্ঠটো হেনো খুবেই সুন্দৰ। অলপ পিছতে পিন্ধি থকা গামোচাখনত পোন্ধ মাৰি খালী গাৰে উপস্থিত হ'লহি মহেন ৰাভা। আমাৰ লগত চা-চিনাকি হোৱাৰ পিছত হাত দিলে হাৰমনিয়ামৰ ৰীভত। হৰেশ্বৰ ৰাভাই হাঁহি ক'লে— 'ইয়াক এদিন ময়েই শিকাইছিলো, কিন্তু আজি ইহে মোক শিকাব পৰা হ'ল।' কথাষাৰত নাছিল কোনো ঈৰ্ষাৰ দহন; আছিল তেওঁৰ শিষ্যৰ উত্থানত লাভ কৰা এক তৃপ্তিভৰা আমেজ। দ্ৰোণাদাই বাঁহী, মহেন ৰাভাই হাৰমনিয়াম আৰু হৰেশ্বৰ ৰাভাই বাদুংদুপ্পাটো হাতত লৈ সন্ধিয়াৰ সময়কণক সংগীতময় কৰি তোলাৰ প্ৰয়াস আৰম্ভ কৰিলে। হৰেশ্বৰ ৰাভা কিন্তু প্ৰথমকেইটিমান গীতত সন্তুষ্ট নহ'ল। তাল-মান হেনো ঠিক হোৱা নাই। আমাৰ দৰে অজ্ঞসকলৰ ওচৰতো তেওঁৰ নিখুঁততা অটুট ৰখাৰ এই প্ৰয়াস দেখি আমি উমান পালো সংগীতৰ প্ৰতি থকা তেওঁৰ গভীৰ শ্ৰদ্ধাবোধৰ। লাহে লাহে যেন সকলো একেটা ছন্দতে বান্ধ খালে। ডাহৰী কৃষ্টিৰ এই সোণসেৰীয়া গীতবোৰত যেন আমাৰ লগতে সমগ্ৰ পৰিৱেশটোৱেই আচ্ছন্ন হৈ পৰিছিল।

গানৰ মাজে মাজে সমানে চলি গৈছিল কথাৰ মেল। প্ৰসংগক্ৰমে সমাগত বিষ্ণু ৰাভা দিৱসৰ কথা ওলাওঁতেই হঠাতে উন্মোচিত হৈ পৰিছিল ইতিহাসৰ এক বিবৰ্ণ পৃষ্ঠা। এই অঞ্চলটোত হেনো এটা সময়ত বিষ্ণু ৰাভাই মুক্ত বিহংগৰ দৰে ঘূৰি ফুৰিছিল। ইয়াৰ বাট-পথ, চোতাল-পদূলি সকলোতে আছে সেই মহান ব্যক্তিজনাৰ খোজৰ স্পৰ্শ। মোৰ বাবে এয়া আছিল নিতান্তই আচৰিত হোৱাৰ পাল। ক'ব নোৱাৰাকৈ যেন হঠাতে ৰোমাঞ্চিত হৈ পৰিছিলো। কেতিয়া? মানসদাৰপৰা জানিব পাৰিছিলো সেয়া স্বৰাজোত্তৰ কলাছোৱাৰ কথা। ভাৰতবৰ্ষ স্বাধীন হোৱাৰ কিছুদিন পিছতে ৰাভাৰ মোহভংগ হৈছিল এই 'মিছা স্বাধীনতা'ৰ প্ৰতি। সমাজৰ নিপীড়িত শ্ৰেণীটোৰ ভাগ্যক যিয়ে সামান্যও সলনি কৰিব নোৱাৰে, তেনে স্বাধীনতাৰ প্ৰতি তেওঁ প্ৰকাশ্যে বিষোদ্গাৰ কৰিছিল। ইয়াতেই ক্ষুব্ধ হৈ পৰিছিল শাসকীয় পক্ষ। ঘোষণা হৈছিল বিষ্ণু ৰাভাৰ মূৰৰ দাম। সেই সময়ত অৰণ্যে-দৰণ্যে আত্মগোপন কৰি ফুৰা বিষ্ণু ৰাভাই এদিন হয়তো উপস্থিত হৈছিলহি বেলদংপাৰা নামৰ এই গাঁওখনত।

হৰেশ্বৰ ৰাভাই জনাইছিল, সেই সময়ত তেওঁলোক নিচেই সৰু সৰু। মাক-দেউতাকৰ মুখত বিষ্ণু ৰাভাৰ নাম শুনিছে, কিন্তু তেওঁনো কোন বা কি হয়— সেই সম্পৰ্কে তেওঁলোকৰ একো বিশেষ ধাৰণা নাছিল। বিষ্ণু ৰাভা সেই অঞ্চলটোত ঘূৰা-ফিৰা কৰি থকা বুলি শুনি মাথোঁ মানুহজনক এবাৰ চোৱাৰ উৎসুকতা জন্মিছিল। এদিনাখন গধূলি হেনো হঠাতে আহি বিষ্ণু ৰাভা তেওঁলোকৰ চোতালত উপস্থিত হ'ল। লগে লগে ওচৰ-পাজৰৰ মানুহবোৰ আহি তেওঁলোকৰ চোতালত জুম বান্ধিলে। এজন ক'লা, হটঙা, দীৰ্ঘকায় ব্যক্তি। মুখমণ্ডলত যেন এক অসামান্য উজ্জ্বল ৰেশ। হৰেশ্বৰ ৰাভাক হাতত ধৰি টানি আনি সুধিলে, 'ঐ ল'ৰা, স্কুল যাৱনে নাযাৱ?' তেওঁ মেহেঙা-মেহেঙি কৰি উত্তৰ দিলে 'নাযাওঁ' বুলি। ৰাভাই তেওঁক মৰমেৰে পিঠিত হাত বুলাই স্কুললৈ নিয়মিতভাৱে যাবলৈ উপদেশ দিলে। গাঁৱৰ বাকীবোৰ মানুহকো সিদিনাখন তেওঁ হেনো একেটি প্ৰশ্নই সুধিছিল আৰু প্ৰায়বোৰ মানুহৰে উত্তৰ আছিল নেতিবাচক। হৰেশ্বৰ ৰাভাই জনোৱা মতে সেইদিনাখন প্ৰায় মাজনিশালৈ হেনো বিষ্ণু ৰাভা তেওঁলোকৰ চোতালতে আছিল। মাজতে হেনো তাক এবাৰ মাতি আনি সুধিছিল— খাৰ আছে নেকি? তেওঁ পাকঘৰত কলাখাৰ আছে বুলি কোৱাত এবাটি লৈ আহিবলৈ ক'লে। তেওঁ গৈ সেইখিনি ৰাভাৰ হাতত তুলি দিয়াত তেওঁ ঘোট-ঘোটকৈ পি খালে। সম্ভৱতঃ এচিডিটীয়ে আমনি কৰা ৰাভাই উপশমৰ বাবে খাৰখিনি বিচাৰিছিল বুলি আমি অনুমান কৰিলো। হৰেশ্বৰ ৰাভাই কৈছিল সেইদিনাখন বিষ্ণু ৰাভাই হেনো গান আদি বিশেষ গোৱা নাছিল, কথাহে পাতিছিল। কথা পাতিছিল দেশৰ বিষয়ে, সমাজ, ৰাজনীতিৰ বিষয়ে। সেই বয়সত হৰেশ্বৰ ৰাভাহঁতৰ বাবে সেই কথাবোৰ দুৰ্বোধ্য আছিল। তেওঁৰ কথা শুনি শুনি আমি যেন উভতি গৈছিলো অতীতৰ কোনোবা এক সময়লৈ। এইখন চোতালতে বিষ্ণু ৰাভাই এদিন বহিছিল, গীত জুৰিছিল, সমাজ-সংস্কৃতিৰ বিষয়ে কথা পাতিছিল। তেওঁৰ খোজৰ চিহ্ন, শব্দৰ অনুৰণন আজিও যেন অক্ষত হৈ ৰৈছে ইয়াৰে ক'ৰবাত। কথাবোৰ ভাবি ভাবি শিহৰিত হৈ পৰিছিলো।

নিশা নমান বজাত বাদুংদুপ্পাটো লগত লৈ আমি উভতিছিলো বেলদংপাৰাৰপৰা। আমাৰ হাতত নিথৰ হৈ পৰি ৰোৱা বাদুংদুপ্পাৰ সুৰটো যেন তেতিয়াও বাজি আছিল আমাৰ হৃদয়ৰ কোনোবা এক চুকত। সেই সুৰৰ তালে তালে আমি এৰি আহিছিলো বেলদংপাৰা, নিয়াপাৰা, গুড়িয়া হীৰাপাৰা। বেকীপুলত এৰি অহা ঘৰ সদৃশ অৰ্দ্ধদগ্ধ অৱয়ববোৰ এনেদৰেই থিয় দি ৰৈছিল। কিন্তু তেতিয়াৰ দৰে এই ঠাইকণ যেন এতিয়া নীৰৱ নাছিল। বাজি আছিল এটা মিঠা সুৰ। বাদুংদুপ্পাৰ সুৰ। লগে লগে যেন এটি গহীন খোজৰ শব্দ। সেই খোজ বিষ্ণু ৰাভাৰ খোজ। বাদুংদুপ্পাৰ মূৰ্চ্ছনা আৰু বিষ্ণু ৰাভাৰ পবিত্ৰ খোজৰ স্পৰ্শই ধৌৱাই যোৱা এই ঠাইবোৰক যেন ভৱিষ্যতে কেতিয়াও বিভেদৰ অমানিশাই গ্ৰাস নকৰে তাৰ বাবেই ভগৱানৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা জনালো।

লেখক দুধনৈ মহাবিদ্যালয়ৰ নৃতত্ত্ব বিভাগৰ সহকাৰী অধ্যাপক, ফোন ৯৮৫৪০১৮১১৭